

МІФОПОЕТИКА ОБРАЗУ ОРФЕЯ В ОДНОЙМЕННІЙ П'ЄСІ Ж. КОКТО

В статті розглядаються питання взаємозв'язку нових шляхів розвитку літературного процесу в ХХ столітті, зокрема у драмі, і посилення міфологічного початку як закономірного результату переосмислення реалій соціально-історичного минулого з метою адекватної реакції на кризові явища сьогодення. Ідея переосмислення і перетворення історії лежить в основі одного з головних понять сучасності – міфопоетики. Яскравим прикладом нового бачення історії є трагедія Ж. Кокто "Орфей", в якій розглянута міфологема Орфея як прототипу месії в контексті сучасної епохи.

При аналізі основних тенденцій розвитку літературного процесу в ХХ столітті чітко простежується одна характерна риса – міфологічний початок. Посилення міфологічного початку як у модерністської, так і в немодерністської літературах стає закономірним результатом активних пошуків нових шляхів перетворення дійсності, переосмислення реалій соціально-історичного минулого з метою відновлення втраченої цілісності сьогодення. Заклопотані естетико-філософською й ідеологічною кризою на рубежі століть письменники, немов використовуючи "доказ від противного", вирішують протиставити знеціненій складності сучасності простоту і неминущу цінність універсальних істин. У цьому зв'язку цілком обгрунтованим кроком на шляху до гармонії стає звертання до міфологічного початку, до архетипів, оскільки архетипічні константи дозволяють відновити єдність світу. Через міф відбувається тематизація історичного буття людини, його звільнення від природи й узаконювання суспільних інститутів влади і порядку, цінність яких в умовах авторитаризму і безладдя нинішньої епохи важко переоцінити. Іншими словами, у міфі простежується етиологічна функція, а саме: міф, що йде від потреби в символічному освоєнні світу родом, починає здобувати індивідуалістичний характер міфотворення, що рівноцінно по суті ідеї про міф як першою життєво-чуттєвою дійсністю існування соціоприродної особистості.

Цей факт, поряд з легітимизацією суспільних інститутів, ще раз підтверджує не випадковий виявлення в ХХ столітті елементарних складових міфу – міфем як соціально-психологічного і структурно-семантичного фундаменту міфу. Звідси гармонічна перебудова світу зі здоровою психікою і здоровим глуздом, у якому урівноважений синтез особистого і загального іде коренями в міфологічне минуле. Однак, щоб адекватно реагувати на кризові явища, письменники не просто осмислюють міфи – відбувається процес сутнісного переосмислення міфологічної спадщини, і саме в переосмисленні історії лежить головна задача і суть міфопоетики.

Жан Кокто першим з європейських драматургів ХХ століття звертається до міфопоетизації історії, до трансформації міфологічних сюжетів з метою осмислення найбільш хворобливих проблем сучасності. Засоби інтерпретації міфів, що започаткував Ж. Кокто у своїх п'єсах "Антигона", "Едип-царь", "Орфей" були згодом розвинуті Ж. Жироуду, Ж. Ануєм, Ж.-П. Сартром, пізніше – театром абсурду. Яскравим прикладом нового бачення історії служить одноактна трагедія Ж. Кокто "Орфей".

В основі цієї п'єси лежить міф про Орфея, що згідно з "Метаморфозами" Овідія оповідає про сходження героя в пекло в надії на порятунок дружини. Класичне трактування цієї міфемі є відомою опозицією культурних героїв Прометей – Орфей як героїв-архетипів. У цій опозиції Прометей символізує невтомну спрагу до оволодіння життям, що пов'язано з благословенням і прокляттям, а Орфей – відхід від життя, що дискредитує логіку панування і царство розуму. В Орфеї чітко простежується діонісієвський початок як антагоніста бога і визволителя від часу. Подібний образ-міфему, з семантичної точки зору, можна порівняти з "Сонетами до Орфея" Рільке або баченням Орфея Г. Марселем у роботі "Між християнським екзистенціалізмом і "новим орфізмом".

В образі Орфея все поліморфно. Міфологічне походження ґрунтується на античній міфології, якій передувало шумерське сказання про Гільгамеша, центральним епізодом якого стає зішесття героя у підземний світ. Однак через цю міфему-сюжет проступає новий, додатковий характер основного образу, а саме: зближення образу Орфея з ранньохристиянським зображенням Месії, зішесття в пекло якого є частиною апокрифічного християнського віровчення, а тому, поряд з міфологічним початком, можна говорити і про біблійну основу цієї міфемі. Взнявши останню за точку відліку, Ж. Кокто розвертає відому міфооснову в зовсім іншому ракурсі. Мистецтво, воля і культура, що навічно злилися в класичному образі Орфея, його месіанське призначення як поета порятунку і спокою, твердження нового буття через спокутну жертву парадоксальним образом скасовується Ж. Кокто, заміщаючи сучасною прозою життя, хаосом міжособистісних відносин і непохитності сизифової праці в плані перебудови буття. Сходження в пекло, що саме по собі вже припускає наявність богоборчого мотиву в даній міфемі в силу бунту проти кінцевого часу людини і бажанням повернути стрілки вічності назад, переосмислюється у своїй крайній точці, у триумфі абсурду. Абсурдність по суті деміфологізації образу Орфея полягає в тому, що з героя-архетипу, нехай і конфронтуючого з героями прометеевського ряду, Орфей Кокто втрачає елементарну етичну валентність, перетворюючись в стихійну силу, що діє довільно і хаотично, непередбачувано, і що не менш важливо, завжди згубно. Наділений цим могутнім негативним зарядом, що походить від шару негативізму та абсурдності об'єктивної реальності, Орфей трансформується з культурного героя в осередок пороку і зла, хоча часом у гранично-іронічній формі. Початий Орфеєм шлях у підземний світ, що несе спочатку глибоко гуманний слід, зазнає серйозних змін, що, як і у випадку, приміром, з головним героєм п'єси Е. Іонеско "Жертви обов'язку" Шуббертом, що здійснює аналогічний шлях у глибини власної совісті, є руйнівними. Ці зміни призводять до деградації і виродження класичного ідеалу. Ж. Кокто методично десакралізує до цього часу священні та непохитні істини, ретельно вивчаючи процес по суті не сходження, а повалення в пекло. Віддзеркалені в перекрученому світі драматичні конфлікти епохи метафорично перенесені в канву п'єси, де вони отримують своє логічне продовження, якщо можна говорити про логіку в театрі абсурду. Через безглуздість, на перший погляд, самої мотивації конфліктів і шляхів їх вирішення все жахаючою стає основна ідея міфопоетичного шляху Орфея, до якої планомірно підводить нас

Ж. Кокто. Сходження в пекло, відродження дружини втрачають усілякий зміст, безглуздою виявляється сама жертва, тому що відродженню передують смерть і вона ж за ним впливає: у нашому випадку це антилогіка повторної смерті Евридики після повернення з царства мертвих. Причому причиною рецидиву стає Орфей, що порушує укладений договір, і аж ніяк не випадково, але навмисно, з почуттям найглибшого задоволення. У цьому контексті відбувається, таким чином, кардинальний перегляд, переосмислення месіанського мотиву як такого: сумніву підлягає необхідність останнього в умовах екзистенціальної ірраціональності буття і споконвічної гріховності людини. Богоборча тенденція опозиції, у свою чергу, модифікує в богозаперечну, мутує у ніцшеанський нігілізм, передаючи тим самим світовідчуття сучасної і прийдешньої драматургу епохи – епохи заперечення загальноприйнятих цінностей і моральних норм, усвідомлення ілюзорності і неспроможності традиційних суспільних ідеалів.

Отже, у процесі мифологічного сканування орфичної міфеми в п'есі Ж. Кокто відбувається очевидне опозиціонування, зміна позитивного заряду на негативний, видозміна героя-визволителя і співака життя в духовного узурпатора, що прокує смерть. Неможливою, таким чином, стає і християнська місія каяття, надаючи п'есі могутній антиклерикальний імпульс, що у рамках століття ХХ вказує на аморфність релігійного інституту і, насамперед, загальноєвропейську духовну кризу, звуження загінтованого соціальними катаклізмами свідомості. Взавши за основу класичний міф, Ж. Кокто, як ми переконуємося, спрямовує його в екзистенціальну площину сучасності, зміщуючи або зовсім скасовуючи колишні акценти і створює по суті новий міф, наповнюючи останній трагічним пафосом бездуховності і безвихідності сучасної епохи, позбавленої моральних імперативів.

Таким чином, складові міфу – міфеми, семантичне ядро міфу, – що приведені до єдиного знаменника, демонструють рух до персоналізації та антропоморфності останнього – у нашому випадку це культ античного Орфея – і перетворюють міф в одну з універсальних мифологем як відображення світобачення та ідейного комплексу ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Эко У., Имя розы. Заметки на полях "Имени розы". - СПб.: "Симпозиум", 1997
2. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. - М.: Сов.энциклопедия, 1992
3. Мифология. Энциклопедия / Пер. с англ. Н.В. Гайдаш, Д.В. Кузнецова. - М.: ООО "Издательство "РОСМЭН-ПРЕСС", 2003
4. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве / Пер. с англ. А. Майкапара. - М.: КРОН-ПРЕСС, 1999
5. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одноименный человек / Пер. с англ. А.А. Юдина. - М.: ООО "Издательство АСТ", 2002
6. Кокто Ж. Петух и арлекин / Сост., пред. и избр. примечания М.Д. Яонова. - СПб.: ООО "Издательство "Кристалл", 2000
7. Тавризян Г.М. Г. Марсель: Между христианским экзистенциализмом и "новым орфизмом". – Философия. Религия. Культура. – М., 1982

Матеріал надійшов до редакції 9.03.2004 р.

Коляда О.В. Мифопоэтика образа Орфея в одноименной пьесе Ж. Кокто.

В статье рассматриваются вопросы взаимосвязи новых путей развития литературного процесса в ХХ веке, в частности в драме, и усиления мифологического начала как закономерного результата переосмысления реальных социально-исторического прошлого с целью адекватной реакции на кризисные явления настоящего. Идея переосмысления и пересоздания истории лежит в основе одного из главных понятий современности – мифопоэтики. Ярким примером нового прочтения истории служит трагедия Ж. Кокто "Орфей", в которой рассмотрена мифологема Орфея как прототипа мессии в контексте современной эпохи.

Kolyada O.V. Mythopoeitics of Orpheus in J. Coctean's Play.

The article addresses the issues of interrelation of the XXth century literary development in the drama and intensification of mythological origin as a regular result of reconceivability of the socio-historical background for possible way-outs of the present crisis. The idea of reconceivability and recreation of history is considered to be the keystone in the current notion of mythopoeitics. J. Coctean's tragedy "Orphee" serves as a vivid example of history interpretation, scrutinizing the mythologeme of Orpheus as a prototype of Messiah in the present-day context.